

ження на обкладинці костюму, маніфесту, емблеми й портрета Степана Бандери (який зовсім не є героєм цього дослідження), як, власне, і червоно-чорний колір. Цікаво, що автор у монографії, фактично, спростовує стереотипи та міфи, які формують образ обкладинки. До речі, червоно-чорний прапор було введено 1940 р., і до квітня 1941 р. він не функціонував як партійний.

Загалом монографія Олександра Зайцева є результатом багаторічної праці, вона присвячена надзвичайно важливій і майже не розробленій темі, має велике наукове і практичне значення. Написано книгу доброю літературною мовою, вона легко читається. Тож рецензована монографія заслуговує на позитивну оцінку. Не маємо сумнівів, що книга не тільки стане в пригоді професіоналам-історикам, але й зацікавить широке коло читачів.

М. В. Степанова

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут»

УДК: 378.4:005.962.131(477-25)КПІ«1898/1917»

**ДО ПИТАННЯ ПРО НОВІТНЮ ІСТОРІОГРАФІЮ
ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОГО
ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ**

M. Stepanova

National Technical University of Ukraine

«Kyiv Polytechnic Institute»

***About the Modern Historiography
of the Pre-Revolutionary Period
of Kiev Polytechnic Institute***

В статті зроблено спробу визначити основні тенденції в становленні й розвитку новітньої історіографії історії Київського політехнічного інституту в дореволюційний період (1898–1917 рр.).

Ключові слова: Київський політехнічний інститут, видатні діячі науки і техніки, професорсько-викладацький склад, студентство, історіографія.

In this paper the problem of coverage of the Kiev Polytechnic Institute in pre-revolutionary period in the recent period historiography. The problem of the origin and highlight the main achievements of the technical staff of the Kiev Polytechnic Institute in pre-revolutionary period shown on the basis of documentary and sources, works of a general nature. It is noted that in the recent period, new topics related to the initial period of the university. In these publications indicate

that the learning process was the proper scientific and educational levels have developed and implemented technical professions to implement the latest developments unknown at the time fields of science.

1991–2015 is a significant revival of interest in the history Kyiv Polytechnical Institute in 1898–1917. This is reflected in the increasing number of scientific papers, including master's and doctoral dissertations on subjects of this kind, so devoted to the problems of conducting scientific conferences, publication of special scientific collections. This is largely explained by the change in historical research priorities when much more attention than in the previous period were paid ideological processes, the study of cultural background, man. The elimination of ideological and political constraints contributed to a wide range of views on issues of university history, contributed to «nationalization of history» — the fragmentation ever joint historical — cultural space. Among the signs of the times — the revival of journalism familiar to us from the late nineteenth — early twentieth century the conservative image of the university KPI. Some publicistic, which now can be found in the writings in general does not define the characteristics of the period. Innovations time also cause problems setting features a «national model» university that requires a deeper study of the relationship between the university and society. Accordingly, researchers have begun more attention to internal factors of the KPI, although today it is not enough.

Keywords: Kiev Polytechnic Institute, prominent figures of science and technology, professors and teaching staff, students, historiography.

В статье предпринята попытка определить основные тенденции становления и развития новейшей историографии истории Киевского политехнического института в дореволюционный период (1898–1917 гг.).

Ключевые слова: Киевский политехнический институт, выдающиеся деятели науки и техники, профессорско-преподавательский состав, студенчество, историография.

З постановям 1991 р. незалежної української держави розпочався якісно новий етап дослідження історії Київської політехніки, як і історії України загалом. Характерними особливостями дослідницького процесу стали залучення до наукового обігу значної кількості невідомих і маловідомих документальних матеріалів, а також відхід від притаманного епосі монополії Компартії на владу та ідеологію односпрямованого «класово-революційного» тлумачення історичних подій. Також розвал Союзу РСР об'єктивно зумовив «націоналізацію історії» та фрагментацію колись спільного історико-культурного простору. Ознаками часу стали, з одного боку, повернення до відомого з публіцистики другої половини XIX — початку XX ст. «консервативного об-

разу» КПІ, тобто своєрідне відродження елементів «первообразів», а з іншого боку — постановка проблеми особливостей «національної моделі» університету. Це останнє зумовило глибше вивчення зв'язків між університетом і суспільством та привернення уваги дослідників до внутрішніх чинників розвитку КПІ.

Мета статті визначити деякі тенденції становлення й розвитку новітньої вітчизняної історіографії історії Київського політехнічного інституту стосовно дореволюційного періоду (1898–1917 рр.).

Зазначимо передусім, що після проголошення державної незалежності України дослідження дореволюційної історії Київського політехнічного інституту значно активізувалися, проявом чого стало помітне зростання кількості назв та урізноманітнення видів наукових праць з цієї проблематики — від кандидатських дисертацій і монографій, статей у спеціалізованих наукових виданнях до тез виступів на численних наукових конференціях.

Вітчизняні дослідники передусім зосередились на детальному з'ясуванні самих умов організації інституту (плануванні його організації, аналізі статутних документів закладу, архітектурних проєктів, умов фінансування будівництва тощо), а також особливостях діяльності викладацького складу, насамперед на життєписах видатних постатей. При цьому дослідники, на відміну від попереднього періоду, підкреслювали вирішальну роль приватної ініціативи, промислової та інтелектуальної еліти і громадськості у вирішенні всіх питань, що стосувалися функціонування КПІ. Останнє було зумовлено зміною пріоритетів в історичних дослідженнях, коли значно більше уваги, порівняно з попереднім періодом, стали приділяти вивченню культурного фону, людині.

З огляду на сказане, заслуговує на особливу увагу видана 1995 р. колективна праця «Київський політехнічний інститут: нарис історії» [3], в якій автори правдиво висвітлили внесок меценатів (Терещенків, Бродського та ін.) у розвиток освіти в Російській імперії й достовірно описали роль низки видатних діячів науки — Д. І. Менделєєва, М. Є. Жуковського, К. А. Тімірязєва, А. О. Ковалевського та ін. — в організації, становленні й розвитку інституту.

Підготовка до відзначення і святкування 100-річчя вищого навчального закладу об'єктивно сприяла активізації дослідження історії «КПІ». В різних наукових виданнях з'явилася низка цікавих публікацій, автори яких, зокрема, спеціально аналізували початки формування системи підготовки у вищих технічних закладах кадрів для залізничного транспорту [1], форми та зміст педагогічної підготовки й підвищення педагогічної кваліфікації викладачів ВНЗ в Україні до революції 1917 р. [2], діяльність представників різних наукових напрямів [12] та ін. Підготовлені в цей період ці та інші наукові публікації відзначаються високим фактологічним рівнем, критичним осмислен-

ням ролі окремих особистостей і глибоким аналізом процесів, пов'язаних з функціонуванням вищої технічної освіти наприкінці XIX — на початку XX ст. Відзначимо також, що 1997 р. Вчена рада Державного політехнічного музею при НТУУ «КПІ» заснувала серію «З історії Київського політехнічного інституту», що дало змогу розпочати систематичну публікацію наукових матеріалів з цієї тематики.

Спеціально згадаємо про видану 1997 р. працю О. П. Шутька, О. Й. Хончівського й С. П. Примакова, присвячену історії кафедри технології целюлозно-паперового виробництва та промислової екології Національного технічного університету України «Київський Політехнічний інститут» [15]. Автори широко не тільки використали вже надруковані, але й увели до наукового обігу нові архівні матеріали. Певним недоліком праці є те, що в ній немає посилань, а також списку літератури, тож складно встановити, звідки автори запозичили той чи інший факт.

В подальші роки побачили світ монографічні дослідження, окремі розділи яких присвячено дореволюційній історії Київської політехніки. Значний внесок у досліджувану проблему зробив Володимир Іванович Лиховодов. За плідну діяльність на посаді головного архітектора НТУУ «КПІ» йому було присвоєно звання заслуженого працівника культури України. З 1959 р. В. І. Лиховодов — член Співки архітекторів України. Творчий талант В. І. Лиховодова виявився також при створенні книг з історії університету, присвячених 100-му і 110-му ювілеям «КПІ». Ці видання є цінними збірками важливих архівних документів і авторських висновків. Серед праць В. І. Лиховодова, підготовлених у співавторстві з колегами, — «КПІ крізь роки — історичний огляд» (1997) [6], «КПІ — від першого кроку до першого випуску» (1998) [7] та ін.

Високим рівнем інформативності відзначається колективна праця «КПІ — колиска інженерної освіти і науки в Україні», яка побачила світ 1998 р. [5]. Зокрема, спеціальну увагу приділено життєписам науковців, які працювали на благо університету та вітчизняної науки в дореволюційні роки. Першим директором Політехнічного інституту 30 січня 1898 р. було призначено видатного вченого й талановитого організатора вищої технічної освіти професора Віктора Кирпичова. За сприяння науковця, в інституті почали працювати К. Зворикін — один із основоположників науки про різання металів, С. Реформатський — хімік, органік, автор відкриття, названого на його честь «Реакцією Реформатського» і широко вживаного при дослідженні й синтезі складних природних з'єднань, Георгій Де-Метц — фізик і методист, авторитет серед дослідників радіоактивності, укладач першого в Україні курсу методики викладання фізики в школах, Микола Делоне — фахівець з механіки, один з піонерів планеризму, популяризатор авіаційних знань в Україні, Євген Вот-

чал — засновник школи українських фізіологів рослин, один із організаторів Інституту селекції. Як слушно зауважили автори книги, кожен із цих науковців зробив вагомий внесок у розвиток певного напрямку технічних наук, які в подальшому сформувались у цілком самостійні дослідницькі галузі.

В. О. Константинов на основі вивчення численних документів і матеріалів підготував та опублікував 1998 р. нариси про життєвий, науково-педагогічний, громадський і творчий шлях усіх ректорів КПІ, висвітлив їхній внесок у розвиток вищої технічної освіти та науки й техніки [4]. Використовуючи невідомі архівні документи, дослідник встановив низку нових фактів, зокрема вперше подав біографічні матеріали про ректорів Г. Г. Де-Метца, В. Ф. Боброва та ін., з'ясував внесок різних ректорів Київської політехніки у становлення освітньої сфери м. Києва, визначив галузі технічної науки, які потребували розвитку й були розвинуті в зазначений період. Праця В. О. Константинова частково заповнила прогалину в історичній і довідковій літературі стосовно дореволюційного періоду «КПІ».

Низку публікацій з досліджуваної теми присвячено аналізу студентського складу Київської політехніки. Так, В. Б. Молчанов підготував і опублікував у провідному фаховому виданні «Українському історичному журналі» статтю, в якій порушив цю тему [10]. Також колектив авторів у складі А. Ф. Лапюка, В. М. Миколаєнка, К. П. Двірник підготував і видав 2000 р. працю з історії студентської профспілки КПІ [9].

Загальні матеріали про історію Київської політехніки містить праця колективу авторів, опублікована 2003 р. з нагоди 105-річчя навчального закладу [8]. На основі аналізу різноманітних джерел і наукової літератури автори дослідили умови, за яких проходив перший набір викладацького складу, навели цікаві відомості про перший випуск студентів, деякі з котрих згодом самі стали викладачами Київської політехніки. Цікаво, що першим головою Державної екзаменаційної комісії «КПІ» 1903 р. був видатний хімік Д. І. Менделєєв, який дав спеціалістам високу оцінку і наголосив, що, окрім теоретичних знань, студенти «КПІ» мають набувати ще й практичних навичок. Загалом наявні на сьогодні праці лише частково розкривають історію підготовки інженерних кадрів у досліджуваний період. Водночас досить помітний перехід від соціально-політичної історії до історії повсякденності, культурної історії та біографістики. Намітилась тенденція дослідження внутрішніх стосунків в університетському середовищі, яке іноді розглядається як певна культурна спільність. Хоча вивчення теми в такій площині тепер лише розпочинається.

Перші кроки зроблено й на шляху компаративного аналізу. Зокрема дослідник В. І. Ніколаєнко провів досить цікавий порівняльний аналіз становлення Харківського практичного технологічного та Київського політехнічного інститутів [11].

Окреме місце серед праць про історію Київської політехніки займають археографічні публікації. Передрук емігрантської наукової літератури, здебільшого забороненої в СРСР, став з початку 1900-х рр. однією з виразних особливостей наукового життя в Україні. Зауважимо цінність таких видань, адже їхні автори працювали в умовах свободи висловлення думок, ці твори не коригувала держава на користь певної ідеології. З іншого боку, й ці праці не були позбавлені суб'єктивності, окрім того, обмежений доступ авторів до першоджерел часто унеможлилював повноту викладу.

Справжнім досягненням української еміграційної наукової думки є монографія С. О. Сірополька «Історія освіти в Україні», в якій вичерпно розкрито історію розвитку освіти в Україні від початків нашої історії до недавнього минулого, зокрема почасти йдеться і про Київську політехніку [13, с. 369, 372–373].

Важливе значення мав передрук спогадів відомого вченого-механіка С. П. Тимошенка, який свого часу викладав у Київському політехнічному інституті й висловив цікаві, хоч і контраверсійні думки про ствердження предметної освітньої системи в інститутах [14].

Нарешті згадаємо видані в незалежній Україні праці канадського історика І. Лисяка-Рудницького. Хоча він не мав спеціальних публікацій з історії Київської політехніки, проте глибше зрозуміти процеси в дореволюційній освітній сфері допомагають статті науковця про український суспільно-політичний рух, історію інтелігенції, зокрема видатних українських мислителів та ін. Окрім того, дослідник подав загальну характеристику освітньої діяльності, постання й розвитку українського студентського руху, визначивши основні його періоди.

Таким чином, у сучасній Україні дослідження історії Київської політехніки, зокрема дореволюційного періоду, значно активізувалися. В полі уваги науковців перебувають різні аспекти зазначеної теми: особливості створення навчального закладу, формування в його стінах колективу висококваліфікованих педагогів, які спромоглися забезпечити навчання на належному науковому й методичному рівнях; специфіка студентського життя в КПІ; постання і розвиток технічних спеціальностей, упровадження/реалізація новітніх розробок, невідомих на той час галузей науки; внесок багатьох видатних науковців — представників КПІ у розвиток науки і техніки тощо.

При цьому виразною особливістю історіографії історії Київської політехніки, зокрема в дореволюційний період, стало ствердження плюралістичних думок і підходів. З одного боку, в працях деяких авторів можна помітити збереження елементів тих образів, виникнення яких було зумовлено дотриманням «класового підходу» в оцінках інтелігенції, з іншого боку, очевидними є й суттєві новації, пов'язані з застосуванням принципів культурної історії. Від міркувань про права професорів і студентів, від протис-

тавлення професорів студентам, університетської корпорації владі, дослідники поступово переходять до ретельного аналізу внутрішніх, досить складних, стосунків в університетському середовищі, яке може розглядатися як певна культурна спільність. Тенденція від протиставлення до поєднання тут виявляється через глибше осмислення соціокультурного контексту й усвідомлення відносності аксіологічного підходу, що сприяв творенню міфологізованих образів професорів і студентів дореволюційної епохи. Втім, культурна історія Київського політехнічного інституту все ще залишається недостатньо дослідженою. Практично немає в історіографії й комплексних робіт з досліджуваної проблеми. Водночас ґрунтовні дослідження окремих аспектів історії Київського політехнічного інституту в дореволюційну добу все-таки закладають міцну основу для підготовки таких загальних праць.

1. Богатчук С. С. Початок формування системи підготовки кадрів для залізничного транспорту в Україні / С. С. Богатчук // Збірник наукових праць Київського інституту залізничного транспорту / Від ред. В. К. Мироненко. — 1998. — Т. 1. — Вип. 1. — С. 161–164.

2. Ганопольский О. Р. Про форми та зміст педагогічної підготовки та підвищення педагогічної кваліфікації викладачів ВНЗ в Україні до революції 1917 року / О. Р. Ганопольський // Проблема освіти: Наук.-метод. зб. / гол. ред. М. З. Згуровський. — К. : ІЗМН, 1998. — Вип. 13. — С. 239–248.

3. Київський політехнічний інститут: Нариси історії / Г. Ф. Беляков, Є. С. Василенко, М. Ф. Волков та ін.; Редкол. М. З. Згуровський (голова), Ф. Я. Горовський, М. Ю. Ільченко та ін. — К. : Наукова думка, 1995. — 320 с.

4. Константинов В. О. Ректори КПІ: Збірник біографічних нарисів / Константинов В. О. — К. : Генеза, 1998. — 101 с.

5. КПІ: колыска інженерної освіти і науки в Україні / Згуровський М. З., Ільченко М. Ю., Константинов В. О. та ін.; від. ред. М. Ю. Ільченка. — К. : Генеза, 1998. — 147 с.

6. Лиховодов В. І. КПІ крізь роки — історичний огляд. До 75-річчя Жовтневого району міста Києва / Лиховодов В. І., Любомудрова А. Л., Лиховодова О. В. — К. : Б/в, 1997. — 147 с.

7. Лиховодов В. І. КПІ від першого курсу до першого випуску / Лиховодов В. І., Любомудрова А. Л., Лиховодова О. В. ; Відп. ред. М. Ю. Ільченко. — К. : Генеза, 1998. — 103 с.

8. Літопис вищих навчальних закладів. Випускники КПІ / Авт.-упоряд. В. В. Болгов; редкол. В. В. Болгов та ін. — К. : Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2003. — 240 с.

9. Миколаєнко В. М. Студентський профком НТУУ «КПІ» — історія та сучасність: 1898–2000 р. / Миколаєнко В. М., Двірна К. П., Лапюк А. Ф. — К. : Альтерпрес, 2000. — 223 с.

10. Молчанов В. Б. Культурно-освітні чинники добробуту міщан Правобережної України на початку ХХ ст. / В. Б. Молчанов // Український історичний журнал. — 1999. — № 5 (428). — С. 44–49.

11. Ніколаєнко В. І. Заснування Харківського практичного технологічного і Київського політехнічного інститутів: спільне та особливе / В. І. Ніколаєнко, Л. П. Савченко // Вісник. Актуальні проблеми історії України. — Х., 2008. — С. 3–9.

12. Романець О. Визначні біологи-викладачі Київського політехнічного інституту / О. Романець // Історія української науки на межі тисячоліть: 36. Наук. праць. — К.: Б/в, 1999. — С. 261–263.

13. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Сірополко С. — К.: Наукова думка, 2001. — 912 с.

14. Тимошенко С. Заняття в Киевском политехникуме / С. Тимошенко // Тимошенко С. Воспоминания / Тимошенко С. — К.: Наукова думка, 1993. — С. 105–118.

15. Шутько О. П. Кафедра технології целюлозно-паперового виробництва та промислової екології Національного Технічного Університету України «Київський Політехнічний інститут» (До 100-річного ювілею інституту) / Шутько О. П., Ходянівський О. Й., Примаков С. П.; Від. за вип. Д. Пацанчук. — К.: Б/в, 1997. — 26 с.

1. Bohatchuk S. S. Pochatok formuvannya systemy pidhotovky kadriv dlya zaliznychnoho transportu v Ukraini / S. S. Bohatchuk // Zbirnyk naukovykh prats' Kyivskoho instytutu zaliznychnoho transportu / Vid red. V. K. Myronenko. — 1998. — T. 1. — Vyp. 1. — S. 161–164.

2. Hanopol'skyi O. R. Pro formy ta zmist pedahohichnoyi pidhotovky ta pidvyshchennya pedahohichnoyi kvalifikatsiyi vykladachiv VNZ v Ukraini do revolyutsiyi 1917 roku / O. R. Hanopol'skyi // Problema osvity: Nauk.-metod. zb. / hol. red. M. Z. Zhurovs'kyi. — К.: IZMN, 1998. — Vyp. 13. — S. 239–248.

3. Kyivskyy politekhnichnyy instytut: Narysy istoriyi / H. F. Byelyakov, Ye. S. Vasylenko, M. F. Volkov ta. in.; Redkol. M. Z. Zhurovs'kyi (holova), F. Ya. Horovs'kyi, M. Yu. Il'chenko ta. in. — К.: Naukova dumka, 1995. — 320 s.

4. Konstantynov V. O. Rektory KPI: Zbirnyk biohrafichnykh narysiv / Konstantynov V. O. — К.: Heneza, 1998. — 101 s.

5. KPI: kolyska inzhenernoyi osvity i nauky v Ukraini / Zhurovs'kyi M. Z., Il'chenko M. Yu., Konstantynov V. O. ta. in.; vid. red. M. Yu. Il'chenko. — К.: Heneza, 1998. — 147 s.

6. Lykhovodov V. I. KPI kriz' roky — istorychnyy ohlyad. Do 75-richchya Zhovtnevoho rayonu mista Kyieva / Lykhovodov V. I., Lyubomudrova A. L., Lykhovodova O. V. — К.: Б/в, 1997. — 147 s.

7. Lykhovodov V. I. KPI vid pershoho kursu do pershoho vypusku / Lykhovodov V. I., Lyubomudrova A. L., Lykhovodova E. V.; Vidp. red. M. Yu. Il'chenko. — К.: Heneza, 1998. — 103 s.

8. Litopys vyshchykh navchal'nykh zakladiv. Vypusky KPI / Avt.-uporyad. V. V. Bolhov; redkol. V. V. Bolhov ta in. — К.: Ukrainys'ka akademiya heral'dyky, tovarnoho znaku ta lohotypu, 2003. — 240 s.

9. Mykolayenko V. M. Students'kyi profkom NTUU «KPI» — istoriya ta suchasnist': 1898–2000 r. / Mykolayenko V. M., Dvirna K. P., Lapyuk A. F. — К.: Al'terpres, 2000. — 223 s.

10. Molchanov V. B. Kul'turno-osvitni chynnyky dobrobutu mishchan Pravoberezhnoyi Ukrainy na pochatku XX st. / V. B. Molchanov // Ukrainys'kyi istorychnyy zhurnal. — 1999. — # 5 (428). — S. 44–49.

11. Nikolayenko V. I. Zasnuvannya Kharkivs'koho praktychnoho tekhnolohichnoho i Ky-yivs'koho politekhnichnoho instytutiv: spil'ne ta osoblyve / V. I. Nikolayenko, L. P. Savchenko // Visnyk. Aktual'ni problemy istoriyi Ukrainy. — Kh., 2008. — S. 3–9.
12. Romanets' O. Vyznachni biolohy-vykladachi Ky-yivs'koho politekhnichnoho instytutu / O. Romanets' // Istoriya ukrayins'koyi nauky na mezhi tysyacholit': Zb. Nauk. prats'. — K. : B/v, 1999. — S. 261–263.
13. Siropolko S. Istoriya osvity v Ukraini / Siropolko S. — K. : Naukova dumka, 2001. — 912 s.
14. Timoshenko S. Zanyatiya v Kievskom politechnikume / S. Timoshenko // Timoshenko S. Vospominaniya / Timoshenko S. — K. : Naukova dumka, 1993. — S. 105–118.
15. Shut'ko O. P. Kafedra tekhnolohiyi tselyulozno-papерового vyrobnytstva ta promyslovoyi ekolohiyi Natsional'noho Tekhnichnoho Universytetu Ukrainy «Ky-yivs'kyy Politekhichnyy instytut» (Do 100-richnoho yuvileyu instytutu) / Shut'ko O. P., Khotsyanivs'kyy O. Y., Prymakov S. P.; Vid. za vyp. D. Patsanchuk. — K. : B/v, 1997. — 26 s.